निरूपं जन्मत्रयम् । वाजपेयोपलक्षितं कर्ममात्रम् तच्च वेदभेदात् द्विजभेदाच्च त्रयम् । त्रीण्येव प्रातर्मध्याह्न तृतीयसवनानि । त्रयो लोकाः स्वर्गोनरकं भूश्चेति भोगभूमयः । त्रीणि ज्योतींषि जाग्रदाद्यवस्थात्रयम् । ३ । निकेतमाश्रमम् यज्ञमिह ज्ञानयज्ञं तेन चातुर्वर्ण्यमध्ये शूद्रस्यापि तत्राधिकारः। दिशः विराट्सूत्रान्तर्यामितूर्य्यसाक्षात्काररूपाः चतस्रः दिशः । वाङ्मयप्रणवस्य वर्णचतुष्टयम् अकारउकारोमकारः अर्द्धमात्रा इत्येवं चतुष्टयम् । चतुष्पदा परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीति भेदात् गौर्वाक् चतुष्पदा ४ । पञ्चाग्नयः गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः । पञ्चपदाऽष्टाक्षरैः पादैः पङ्क्तिः छन्दः पञ्चपदा । यज्ञाः पञ्च ब्रह्मर्षिपितृनृभूतयज्ञाः पञ्च स्मार्त्ताः, अग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुः सोम इति श्रौता वा पञ्च । अप्सु शरीराकारपरिणतासु जलप्रधानासु मात्रासु सरति गच्छतीत्यप्सराः चितिः पञ्चचूडा तत्तद्विषयाकारतया प्रमाणविपर्य्ययविकल्पनिद्रास्मृतिरूपवृत्तिपञ्चकसारूप्येण शिखापञ्चकवती पञ्चानां विषयरूपस्रोतसां समाहारः पञ्चनदम् ५ षट् आधाने गाइति शेषः। मनस इन्द्रियत्वमभ्युपेत्य षट्कोपपत्तिः साद्यस्का यज्ञविशेषाः ६ । "ग्राम्यारण्याः पशवश्चतुर्दश गौरविरजोऽश्वोऽश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्त ग्राम्याः महिषवानरराक्षससरीसृपरुरुपृषन्मृगाश्चेति सप्तारण्याः" पैठीनस्युक्ताः । सप्त छन्दांसि गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपङ्क्तित्रिष्टुब्जगतीसमाख्यानि । सप्तर्षयः सप्त प्राणाः "प्राणा वै ऋषय" इति श्रुतेः मनोबुद्धिसहिताः प्राणादयः पञ्च सप्तेत्यर्थः । सप्त अर्हणानि अर्हणीयानि सुखानि पञ्चभिरिन्द्रियैः मनोबुद्धिभ्यां प्राप्यानि सुखानीतिभेदात् सुखानि सप्त । ७ "अष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः" श्रुतेः शाणाः शणनिर्मिता गौण्यः आवपनविशेषा इव इन्द्रियप्रवेशयोग्याः अष्टौ ।८। पितॄणामिष्टौ "उशन्तस्ता निधीमहीति" ऋक् त्रिरभ्यस्ता प्रत्येकं त्रिसमित्का नव सामधेन्योऽग्निसमिन्धनार्था ऋचः सम्पद्यन्ते । तथा एका प्रकृतिरेव त्रिगुणा एकद्विगुणप्रधानभावविमर्द्दनैः प्रत्येकं त्रिविधा नवैव संपद्यते तथा नवैवाङ्काः क्रमस्थानभेदात् यथेष्टसंख्यावाचिनो भवन्ति९ । दिश उपदेष्टार दासा तत्त्वक्षेपकाः। अर्हास्तत्त्वाधिकारिणश्च दश १०। इन्द्रियाणि मनसा सह ज्ञानकर्म्मेन्द्रियाणि तेषां विषयाः तद्ग्रहजाविकाराश्च एकादश ११ । प्राकृतयज्ञः द्वादशाहताध्यत्वात् द्वादशाहः १२ । त्रयोदशद्वीपवती भूरादिषट्केन पातालसप्तकेन युक्ता च मध्यस्था मही त्रयोदशद्वीपवती १३ । एवमेकादिसंख्याया बोधकत्वं तत्तत्पदार्थानाम् दर्शितम् । अन्ये च शब्दाः शास्त्रान्तरेषु एकादिसंख्याबोधकतया प्रयुज्यन्ते ते च शब्दाः पूर्व्वदर्शितशब्दाश्च यथा तत्तत्संख्यबोधकाभवन्ति तथा दर्श्यते तत्र सर्व्वत्र शब्दतदर्थयोरभेदात् स्वाच्यार्थगतसंख्यातुल्यसंख्याबोधकत्वेन स्वाच्यार्थसंख्यापूर्य्यसंख्यातुल्यसंख्याबोधकत्वेन वा तथात्वं बोध्यम् । सर्वेषाञ्च क्वचित् तत्तत्संख्यापूरणवाचकतापि "युग्माग्नी कृतभूतानि षण्मुनी वसुरन्ध्रयोः" स्मृतौ युग्मादिभिः तत्संख्यापूरणद्वितीयादीनां बोधनात् ।

१ तत्रादौ एकत्वबोधकाः। कवि०ल०। ब्रह्मणः "एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति" श्रुतेरेकत्वात्तथात्वम् विरञ्चिवाचिब्रह्मणोप्येकमहासर्गे एकत्वात्तथा क्ष्मेन्द्विन्द्रेति पाठे भूमिचन्द्रयोरेकत्वात्तथा । इन्द्रहस्तिन ऐरावतस्य तदश्वस्योच्चैःश्रवसश्चैकत्वात् तथा । गणेशदन्तस्य शुक्रनेत्रस्य चैकत्वात् तथा एवं काकनेत्रस्यापि । भा०व०उक्ताः । स्वप्रकाशस्य अन्यप्रकाशकस्य सूर्यस्याग्नेश्च यमस्य सर्व्वनियन्तुरीश्वरस्य, इन्द्रपदाभिधेयस्य तथा "इन्द्रोमायाभिः पुरुरूप ईयते इति" श्रुतेरीश्वरस्येन्द्रपदवाच्यत्वात् ।

रूपम् वैशेषिकमतसिद्धचतुर्विंशतिगुणेषु आद्यत्वात् तथा । "भजेच्छिदोऽंशैरथ तैर्विमिश्रै रूपं भजेत् स्यात् परिपूर्त्तिकालः" लीला० । अश्विनी तस्याः तारास्वाद्यत्वात् अभेदात्तदधिपाश्विशब्दोऽपि । तस्य स्वपरत्वे द्वित्वबोधकतेति भेदः । उक्था तस्या एकाक्षरपादकत्वात् प्रधानवाची प्रकृतिशब्दस्तथा "अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णाम्" इत्यादिश्रुतेस्तदर्थस्यैकत्वात् ।

२ द्वित्वबोधकाः । कवि०ल० उक्ताः । चान्द्रमासघटकयोः पक्षिच्छदरूपयोर्वा पक्षयोः,नदीकूलयोः,असिधारयोः,कुशलवरूपयोर्दाशरथिपुत्रयोश्च तथा । शा० ति०" उक्ताः । हंस इति वर्णौ जीवपरमरूपौ परात्मानौ शब्दार्थौ दिनरात्री स्त्रीपुरुषौ, परस्परविरोधि गुणरूपा शीतोष्णसुखदुःखादयश्च तथा । भा०व० उक्ताः । इन्द्राग्नी सत्वजीवौ नारदपर्व्वतौ अश्विनौ रथचक्रे च तथा । एवम् भरणी तारासु तस्याद्वितीयत्वात् तदभेदात् तदधिपोयमोऽपि । यमशब्दस्य यमयित्रीश्वरपरत्वे एकत्वस्य, यमजपरत्वे द्वित्वस्य योगाङ्गय-